

УДК 002.2.001(477)“1922/1923” Л.Биковський

КНИГОЗНАВЧА КОНЦЕПЦІЯ ЛЕВКА БИКОВСЬКОГО ПОДЕБРАДСЬКОГО ПЕРІОДУ (1922–1923)

Таїсія КІВШАР

*Інститут біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
просп. 40-річчя Жовтня, 3, м. Київ, 03039, Україна, тел. (044) 288-13-84*

Розглянуто книгознавчу концепцію одного з основоположників українського книгознавства Левка Биковського, оприлюднену ним під час перебування у м. Подебради (тепер Чехія). Досліджено змістовну частину понять: книгопродукція, книгопоширення, книгоживання, визначено їх структуру і зміст; досліджено значення теоретичних та історичних аспектів науки про книгу, викладених автором, в контексті розвитку бібліології. Проаналізовано графічні схеми книгознавства, розроблені Л. Биковським.

Ключові слова: Левко Биковський, книгознавство, книгопоширення, книгоживання, книга, читач.

Після поразки Визвольних змагань в Україні 1917–1920 рр. значна частина української політичної еміграції оселилась у Чехословаччині, завдячуючи так званій “російській акції” чехословацького уряду на чолі з визначним політичним і культурно-освітнім діячем Томашом Масариком. У цій державі утворився один із найбільших та найдієвіших українських еміграційних осередків у міжвоєнній Європі.

Незважаючи на активізацію вивчення окремих аспектів бібліологічних студій українських науковців у Чехословаччині протягом останніх років¹, актуальним залишається поглиблене дослідження всього наукового доробку вчених, які плідно працювали в галузі книжкової справи, розробляючи її концептуальні засади, теоретичні положення та практичні рекомендації для вітчизняних книгознавців.

Розвитку українського книгознавства в Чехословаччині сприяли, передовсім, праці науковців, які розпочали працювати ще в Україні, але через несприятливі політичні умови змушені були виїхати в еміграцію й поза межами Батьківщини оприлюднювати результати своїх досліджень у спеціальних, ними ж заснованих, неперіодичних та періодичних виданнях відповідного напрямку.

Серед видань книгознавчого спрямування на території Чехословаччини найпершим з’явився журнал “Українське книгознавство” – періодичний орган гуртка бібліологів, утвореного при Українській господарській академії в Подебрадах. Перший номер цього журналу вийшов друком у травні 1922 р. літографським способом накладом 150 примірників. Секретарем редакції та єдиним автором цього видання був Левко

¹ *Заремба О.* Видавнича та бібліотечна діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині (1918–1939). – Київ, 2006. – 175 с.; *Ї ж.* Українське товариство прихильників книги у Празі // Вісн. Кн. палати. – 2001. – № 8. – С. 21–23; *Огар Э.* Степан Сирополко – книговед и библиограф // Историко-книговедческое исследование. – Санкт-Петербург, 2002. – Вып. 9. – С. 97–111; *Секунова Ю.* Праці з книгознавства Л. Биковського // Бібл. планета. – 2001. – № 3 (13). – С. 20–23; *Ківшар Т.* Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923). – Київ, 1996. – С. 241–273.

Устимович Биковський, відомий уже на той час український бібліолог, статті якого з теоретичних проблем книгознавства публікувались у періодичних виданнях², організатор гуртка бібліологів при Українській студентській громаді у Варшаві.

Провідне місце у першому номері “Українського книгознавства” займала праця Л. Биковського “Українська бібліографія на еміграції”, присвячена аналізу книгознавчо-бібліографічного збірника “Книга”, виданого у грудні 1921 р. під редакцією Д. Антоновича. Це був друкований орган бібліографічного гуртка, створеного у Відні в червні 1921 р. з метою об’єднання дослідників української книги та збирання бібліографічних матеріалів й книжок для Національної бібліотеки та Бібліографічного інституту в Києві, а також Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. У згаданій публікації Л. Биковський досліджував такі методологічні проблеми книгознавства: наукову періодизацію, структуру, зміст і термінологічні засади, а також тенденції розвитку української науки про книгу.

Розвиток книгознавства або бібліології автор поділяв на три основні періоди. Перший з них розпочався від III ст. до Н. Х. і завершився XVII ст. Тоді характерною була відсутність окремої загальної науки про книгу – книгознавства, яке розвивалося в межах бібліографії, в її властивому розумінні як книгоописання. З часом відбувалося розширення меж бібліографії за рахунок включення наук, споріднених з вивченням книги. Це дозволило професору Болонського університету У. Альдрованді ввести термін “бібліологія” для визначення науки про книгу³. Для другого періоду, що, на думку Л. Биковського, тривав від XVIII до початку XX ст., характерною була еволюція поглядів щодо назви науки про книгу: від бібліогнозії французького бібліографа Ріве до книгознавства віденського бібліотекаря М. Деніса, який вперше в Європі виокремив науку про книгу як самостійну галузь знань і назвав її книгознавством. Аналізуючи дискусії європейських дослідників книги, Л. Биковський дійшов до висновку про термінологічну та змістовну невизначеність, характерну для другого періоду розвитку наукової думки⁴. У той час учені ще не вважали “науку про книгу наукою, а лише механічною збіркою відомостей, які торкаються книги”, що дало йому підстави назвати цей період добою полімеханічного книгознавства⁵.

Із розвитком наукової думки наприкінці XIX ст. бібліотекознавці прагнули підпорядкувати собі всі галузі знань, пов’язані з книгою. Ф. Ейхлер висловив думку про необхідність створення єдиної науки про книгу з відповідною назвою, але на початку XX ст. О. Ловягін повернувся до терміну “бібліологія” для визначення науки про книгу, намагаючись знайти нові підходи до її систематизації. З появою праць М. Лісовського, який 1913 р. розробив систему наук про книгу, її зміст і завдання, визначив методи книгознавства, підпорядкувавши їй усі науки, що вивчали книгу як явище, розпочався (на думку Л. Биковського) третій моноорганічний період науки про книгу⁶. Праці М. Лісовського сприяли швидкому поширенню новітнього книгознавства і саме з їх появою науковець пов’язує інтенсивний розвиток науки про книгу. Як і більшість його сучасників, Л. Биковський певною мірою поділяв погляди М. Лісовського щодо

² Биковський Л. Бібліографія // Наш шлях. – 1920. – Ч. 27. – 12 лютого. – С. 4; Його ж. Міжнародна бібліографія // Там само. – Ч. 39. – 27 лютого. – С. 4; Його ж. Що таке бібліографія // Там само. – Ч. 43. – 3 березня. – С. 2; Його ж. Українські бібліографічні організації // Там само. – С. 3.

³ Биковський Л. Українська бібліографія на еміграції // Українське книгознавство. – Ч. 1. – Травень, 1922. – С. 7–8.

⁴ Там само. – С. 9.

⁵ Там само. – С. 10.

⁶ Там само. – С. 11.

змісту та структурування книгознавства, він підкреслював позитивний вплив ідей цього вченого на розвиток науки про книгу в європейських країнах.

Запропонована періодизація розвитку науки про книгу була в українському книгознавстві першою спробою систематизації та узагальнення значного фактичного матеріалу. Підхід Л. Биковського вплинув на концепції наступних дослідників, зокрема К. Мігоня, який зазначав, що наука про книгу проходить бібліографічний, бібліотекознавчий та власне книгознавчий етапи розвитку⁷. Подібна періодизація книгознавства також застосовується у працях сучасних дослідників книги⁸.

Вивчаючи історію книгознавства в Україні, дослідник відзначив інтенсивність його поступу в період Визвольних змагань 1917–1920 рр., коли було створено організаційні засади для його розвитку. З'явилися спеціальні інституції – Національна бібліотека Української держави та Книжкова палата, діяльність яких спрямовувалась на вивчення книги, книговидавничої справи та читачів, а її результати оприлюднювались на сторінках книгознавчо-бібліографічного періодичного видання “Книгарь”, а також “Нашого минулого”, “Книжного вістника”, де здійснювався аналіз книгознавчих праць. На думку Л. Биковського, у цей період книгознавство розвивалось переважно в Києві, де згуртувалися дослідники різних напрямів науки про книгу: Ю. Меженко, Ю. Ковалевський, С. Єфремов, Д. Дорошенко, С. Паночині, С. Кондра та інші. Це дало йому підстави виокремити “київську школу книгознавства”, дослідження якої “характеризуються безапеляційним прийняттям і розповсюдженням без ніяких змін системи професора Лісовського”⁹. Він уважав, що, оскільки розвиток науки про книгу відбувався завдяки діяльності Книжкової палати на чолі з Ю. Меженком, учнем М. Лісовського, то це значним чином визначало напрям книгознавчих досліджень в Україні. Тоді книгознавство ще не набуло широкого визнання і “йому прийдеться ще чимало боротися за право громадянства на Україні, й за право бути викладовою дисципліною на українських університетах”¹⁰. У цьому контексті Л. Биковський поставив питання про актуалізацію спеціальної підготовки вітчизняних фахівців в галузі книжкової справи, а книгознавство визнав базовим університетським навчальним курсом.

Певний поступ науки про книгу спостерігався в Кам'янці-Подільському у новоствореному Кам'янець-Подільському державному українському університеті та його бібліотеці. Вчений справедливо виокремив цей етап як важливий для розвитку української бібліології, оскільки в цьому напрямі, окрім нього самого, активно працювали ректор університету І. Огієнко, співробітники бібліотеки С. Сірополко і М. Ясинський, а також “Кам'янець-Подільське бібліотечне товариство”, “Бібліографічний семінар”, що діяли при цьому навчальному закладі.

Л. Биковський, працюючи 1921 р. у с. Лозоватка на Звенигородщині, почав використовувати нові, відмінні від “київської школи” книгознавства, підходи у бібліологічних дослідженнях. Тоді з'явилися його праці, що започаткували формування власної книгознавчої концепції¹¹; пізніше науковець виокремив “лозоватський напрям” українського книгознавства.

⁷ Мігонь К. Наука о книге. – Москва, 1991. – С. 39.

⁸ Леликова Н. Становление и развитие книговедческой и библиографической наук в России в XIX – первой трети XX века. – Санкт-Петербург, 2004. – 415 с.

⁹ Там само. – С. 22.

¹⁰ Там само. – С. 18.

¹¹ Биковський Л. Що таке бібліотекознавство // Літопис громадської бібліотеки Лозоватського товариства “Просвіта”. – 1921. – Ч. 2; Його ж. Що таке книгознавство // Там само. – Ч. 4; Його ж. Що таке

Що ж до аналізу історичних етапів українського книгознавства, розглянутого Л. Биковським, то його історичний розвиток характеризується низкою особливостей, які створюють особливі труднощі для наукової періодизації. Вона потребує виявлення та глибшого обґрунтування важливих фактів та сутнісних змін у розвитку книгознавчої думки, визначення сукупності критеріїв, що зумовлювали особливості її формування. Дослідник виокремив особливий розвиток книгознавства в період української революції 1917–1920 рр., відзначивши активізацію наукової думки тільки “київського” та “лозоватського” напрямів, хоча дослідження в цій галузі проводили і львівські учені М. Галушинський, І. Кревецький, В. Дорошенко та ін.

Соціальні потреби того часу (1917–1920 рр.), на думку Л. Биковського, зумовили поживлення книговикористання, коли книга виступала знаряддям, допоміжним засобом у соціальних перетвореннях, а книгознавство, як прикладна наука, спрямовувало зусилля на розробку методів впливу на людей для формування самосвідомості та національної свідомості, підвищення їх загальнокультурного рівня. Позитивний досвід, накопичений вітчизняним книгознавством цього періоду, знайшов свій прояв у появі спеціальних установ, що провадили теоретичну й практичну книгознавчу роботу, а також появи робіт методологічного характеру, що мали перші ознаки науки про книгу.

Поглибленому вивченню теоретичних аспектів книгознавства, визначенню сутності саме книговикористання як його складової, дослідженню його компонентів Л. Биковський присвятив свою працю “Книговживання”. Там він, використовуючи ідеї широковідомої триєдиної формули М. Лісовського “книговиробництво – книгопоширення – книгоописання”, в основу якої покладено принцип діяльності¹², і розвиваючи діяльнісний підхід, запропонував власну структуру книгознавства, що включала книгопродукцію, книгопоширення та книговикористання (вчений називав його “книговживання”), яке поділялося на мнемотехніку, бібліографію та книгочитання¹³. На відміну від схеми М. Лісовського, у схемі Л. Биковського було шість складових, книгоописання замінено на книговикористання із визначеною структурою.

У першому розділі схеми науки про книгу йшлося про вивчення проблем, пов’язаних зі створенням книжкової продукції, другий було присвячено дослідженню бібліотечної справи та книжкової торгівлі (за аналогією з М. Лісовським), а у третьому досліджувалася мнемотехніка (наука про пам’ять), зокрема ті її способи, які люди застосовують при користуванні книжкою. Там вивчалися також бібліографія, що орієнтує читачів у розмаїтті книжкової продукції, та “раціональне книгочитання”, основними завданнями якого були визначення змісту та мети читання, а також сприйняття думок автора та засвоєння прочитаного. Найбільшу увагу в цій схемі було приділено читачеві, в чому простежується певний вплив на автора ідей М. Рубакіна, який вважав, що об’єкт вивчення в книгознавстві становить триада: автор, книга і читач, в якій головна увага спрямовується на читача, проблеми читачького сприйняття і сприймання*.

книговживання // Там само. – Ч. 6. “Літопис громадської бібліотеки...” – це машинописний тижневик, що друкувався 1921 р. по 10 прим. в с. Лозоватка Звенигородського повіту на Київщині. Всього вийшло 10 чисел.

¹² Гречихин А. Библиотипология как научное направление: Особенности становления в российском книговедении. – Москва, 2004. – С. 88.

¹³ Биковський Л. Книговживання // Українське книгознавство. – 1922. – С. 6.

* Сам Л. Биковський зазначав, що на філософські й наукознавчі основи його концепції мали вплив праці Г. Спенсера, Г. Курнатовського, Е. Маєвського, а також ідей польського книгознавця С. Бистроня, чеського Л. Живного, засновників російського книгознавства М. Лісовського, О. Ловягіна, М. Рубакіна, І. Владиславлева.

Таке трактування книгознавства випливало з “біологічно-філософського” розуміння книги: вважалося, що під час відповідної взаємодії з людиною (у процесі читання), енергія з книги переходить до людини та спонукає її до діяльності. За певних умов і форм цієї діяльності, енергія втілюється у форму книги, котра знову починає працювати у вказаний спосіб. Маємо закінчене “книжне коло”, “коло життя книги”¹⁴. Таким чином, Л. Биковський розглядав життя книги як замкнуту, органічну системну єдність. Виходячи з цього, він виокремив предмет книгознавства – “умови, які викликають життя книги, саме життя її та наслідки від цього життя”¹⁵, що включав три основні його частини: виникнення, розповсюдження та використання книги. Свою концепцію науковець підпорядкував послідовній розробці таких проблем, що дозволяють виявити соціологічні аспекти функціонування книги¹⁶.

Тракуючи книговикористання як частину книгознавства, що “обіймає собою відомості про “розливну” діяльність книги, котра полягає у тому, що енергія, яка знаходиться в потенціальній формі у книзі – переходить у форму кінетичну, яку приймає, опинившись у мозку людини”¹⁷, він поділяє думку польського вченого Е. Маєвського щодо сприйняття інформації, вміщеної у книзі. Загалом же, Л. Биковський розглядав книговикористання як метод користування книгою. Він спробував його структурувати, поділивши на загальнотеоретичне, предметом якого є теорія книговикористання; та прикладне, предметом якого є засоби пошуку потрібної книги й способи користування нею¹⁸. Л. Биковський визначив завдання прикладного книговикористання, яке полягало у розробці засобів пошуку відповідної книги й найпродуктивніших методів засвоєння прочитаного. Найбільш розповсюджені способи книговикористання поділено на три групи: мнемотехнічну, книгоописуючу та книгочитання, які, відповідно, вивчають наукові галузі – мнемотехніка, бібліографія та раціональне книгочитання¹⁹. Зазначено, що у мнемотехніці, як науці про пам’ять, її природу й засоби розвитку, становлять інтерес для книговикористання лише ті мнемотехнічні способи, що застосовуються людьми при користуванні книжкою.

Дослідник значну увагу приділив книгоописанню (бібліографії) як складовій книговживання. Він вважав бібліографію науковою галуззю, що включає історію, теорію і практичну діяльність, а також має певну структуру: 1) вступ до бібліографії, де вивчається походження та історія, а також історіографія, предмет, обсяг, завдання, межі та методи дисципліни; 2) бібліографія, як фах, що досліджує організацію фахової освіти, проблеми підготовки кадрів, умов праці, матеріального та правового забезпечення фахівців; 3) бібліографічні інституції – державні й громадські бібліотечні установи, товариства, гуртки, книжкові палати; міжнародні бібліографічні організації та інституції; 4) каталографія, як уміння складати бібліографічні картки, тобто знання про саму картку, її формат, матеріал, графіку, а також книжкових елементів: назви книжок, кількість, спосіб писання, скорочення, каталографічні системи; 5) бібліографічні системи, їх класифікації, види, історія та сучасний стан, особливу увагу звернено на міжнародну десятизначну бібліографічну класифікацію; 6) бібліографічні праці, що становлять кінцеву мету бібліографії і мають різні способи групування: а) націо-

¹⁴ Биковський Л. Книговживання... – С. 8.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Леликова Н. Становление и развитие книговедческой... – С. 259.

¹⁷ Биковський Л. Книговживання... – С. 8.

¹⁸ Там само. – С. 9.

¹⁹ Там само. – С. 10.

нальні, що обіймають літературні твори окремого народу, б) загальні, що включають літературні твори різних часів і народів, в) спеціальні, що присвячені окремим галузям знань або навіть окремим питанням²⁰. Надаючи особливої ваги бібліографії в організації розумової праці, вчений відзначав її вплив на розвиток культури.

Завдання ж раціонального книгочитання, як самостійної галузі книговикористання, полягало у визначенні методів та засобів, що забезпечували б можливість при мінімальній витраті часу й енергії отримати від читання книги максимум користі. Л. Биковський розглядав читання як процес взаємодії між книжкою і людиною, яка використовує різні методи читання для того, щоб енергія з книжки перемістилася до людського організму²¹. Важливою проблемою раціонального читання він вважав вирішення психофізіологічних проблем книгочитання, зокрема визначення його мети: 1) для придбання знання, 2) для задоволення, 3) для критики, а також проблеми усвідомлення об'єкту читання²². Сам же процес читання мав дві фази: сприйняття думок автора та їх засвоєння. З метою визначення об'єкту читання Л. Биковський розподілив всі книги на дві основні групи – твори мистецтва, до яких належало красне письмо, поезія, драматургія та наукові твори, що включали філософські, історичні, науково-природничі, правничі, літературознавчі тощо праці. Отже, запропонований підхід свідчив про важливу типологічну ознаку поділу книжкової продукції за цільовим призначенням, покладену в основу розробки типології книги. Ще одним цільовим аспектом книгознавства можна вважати запропоновану автором методика читання: 1) читання поволі, ґрунтовно й уважно, 2) зупинки, 3) читання аналітичне, з критичним ставленням до прочитаного, 4) читання із задоволенням, 5) читання книги не менше двох разів, 6) читання із зацікавленням, 7) роблення нотаток²³. За рекомендаціями Л. Биковського, для кращого засвоєння прочитаного твору мистецтва треба читати так: зразу весь текст, а потім аналізувати його шляхом письмових відповідей на основні запитання; наукові ж праці краще читати частинами, конспектуючи прочитане. Важливо, що при цьому виокремлювалась проблема засобів читання: вголос, пошепки чи про себе. Друга частина читання стосувалася засвоєння текстів і складалася з аналізу назви книги та її автора, порівняння прочитаного та попередніх знань з даної теми, визначення нового обсягу знань після закінчення читання²⁴.

Л. Биковський зазначав, що проблема раціонального книгочитання ще мало розроблена з погляду бібліології і монополізована переважно педагогами, хоча, в той же час, є чи не найважливішою для книгознавства, оскільки розповсюдження книжки в Україні повинно провадитися одночасно з поширенням відомостей про способи найбільш раціонального, продуктивного користування нею. “Нам особливо слід звернути увагу в цей бік, тому що всю свою міць ми мусимо будувати на народній свідомості, на українській книжці”²⁵, – підкреслив дослідник. Він вважав, що поширення серед українців відомостей про раціональне книговикористання, як удосконалений метод користування книгою, становить один із засобів європеїзації України.

Дослідження окремих структурних підрозділів книгознавства Л. Биковського, а також визначення ним предмету цієї науки, сприяли розробці схеми науки про книгу

²⁰ Биковський Л. Книгоживання... – С. 12.

²¹ Там само. – С. 14.

²² Там само.

²³ Там само. – С. 14–15.

²⁴ Там само. – С. 17.

²⁵ Там само. – С. 18.

із використанням власних методик при висвітленні суті цього явища. Надруковану у третьому і останньому числі журналу “Українське книгознавство”²⁶, що виходив за редакцією Л. Биковського, схему “Спроба схематичної таблиці бібліології = науки про книгу” (див. схему 1) можна розглядати не лише як певний підсумок книгознавчих пошуків вченого, але і як свідчення якісно нового рівня розвитку вітчизняної науки про книгу.

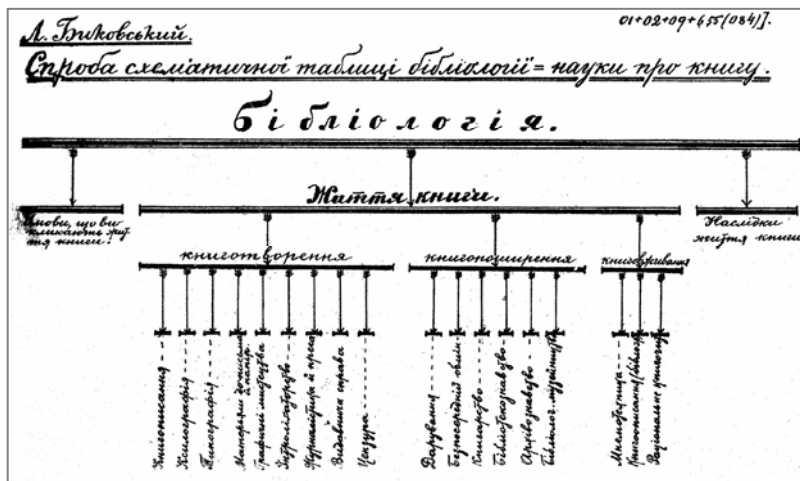

Схема 1. “Спроба схематичної таблиці бібліології = науки про книгу” Л. Биковського.

У схемі книгознавства Л. Биковського бібліологія мала три основні складові: умови, що викликають життя книги, власне життя книги та його наслідки, що, за авторською концепцією, й становило предмет книгознавства. При цьому найдетальніше структуровано другий розділ схеми “Життя книги”, в той час як перший та останній містять лише назви, що свідчить про наміри автора продовжувати та поглиблювати розробку теоретико-методологічних засад книгознавства. У першому розділі, ймовірно, передбачалося висвітлення особливостей та обставин реальної дійсності, що уможлилювали появу книги у суспільстві з її соціальними функціями, а в останньому – аналіз результату використання книги як одного із засобів соціальної комунікації.

У другому розділі “Життя книги” детально представлено основні складові книгознавства: книготворення, книгопоширення та книговикористання, що вже були предметом уваги вченого в його попередніх роботах. У цій схемі введено термін “книготворення” замість “книгопродукція”, а книгопоширення та книгоживання залишено без змін. Автор спробував обґрунтувати зміст книготворення, включивши до його складових книгописання, ксилографію, типографію, матеріали для письма й папір, графічні мистецтва, інтролігаторство, журналістику й пресу, видавничу справу й цензуру. Цей перелік свідчить, що до підрозділу увійшли фактично всі традиційні напрями діяльності, пов’язані зі створенням, виробництвом та популяризацією книги, в тому числі й система державного нагляду, дії якої спрямовувались на обмеження функціонування у суспільстві рукописних та друкованих книг.

²⁶ Биковський Л. Спроба схематичної таблиці бібліології = науки про книгу // Українське книгознавство. – 1920. – Ч. 3. – С. 2.

До підрозділу книгопоширення увійшли: дарування, безпосередній книгообмін, книгарство, бібліотекознавство, архівознавство та бібліологічне музейництво. Це значно розширювало засоби та форми розповсюдження книги, порівняно з концепцією М. Лісовського, який до книгопоширення відносив лише книжкову торгівлю та бібліотечну справу²⁷. Передачу книги у власність у формі подарунка, а також передачу творів друку для постійного користування безоплатно або за спеціально обумовленими домовленостями Л. Биковський розглядав як суттєві складові книгопоширення.

Включення до цього підрозділу й архівознавства, що вивчає історію архівної справи, методологію й методику збирання, зберігання та систематизації документів, свідчило про те, що автор розглядав книгу і як різновид документа, де зафіксовано інформацію у вигляді тексту чи зображення з метою передачі їх у просторі та часі, збереження і суспільного використання, і як основний елемент системи документних комунікацій. На включенні книжкового обміну та архівознавства до схеми бібліології, ймовірно, позначився вплив О. Ловягіна²⁸.

Новизною вирізнявся термін “бібліологічне музеєзнавство”, введений до наукового обігу Л. Биковським. Бібліологічне музеєзнавство як наукова дисципліна мало би вивчати феномен книги, а також досліджувати особливості її матеріального носія, процеси фіксації, збереження й передачі соціальної інформації через кам’яні та рукописні книги, стародруки, рідкісні й цінні видання як музейні предмети, як пам’ятки, а також аналізувати розвиток музеїв книги та напрямів їх діяльності. Суттєве розширення підрозділу книгопоширення порівняно з попередніми дослідниками свідчило про розуміння науковцем значення суміжних наук для розвитку книгознавства, взаємовпливів дослідницьких методів і методик, що сприяли поглибленню наукових знань в галузі бібліології.

До третього розділу схематичної таблиці автор включив книговикористання (книговживання), що складалося із мнемотехніки, науки про пам’ять, книгоописання (бібліографії), а також раціонального книгочитання, тобто ті складові, які він досліджував у своїх працях. Л. Биковський, за свідченням Д. Балики, збирався розробити цілком новий розділ “книговживання”, розглядаючи книгу “з бібліологічно-філософської точки зору, точніше соціологічної, в дусі Спенсера, точки зору”²⁹. Л. Биковський, як і багато його сучасників, використовував принцип організації теорії Г. Спенсера, що полягав у тому, щоб суспільство розглядалося в ролі своєрідного організму за аналогією з біологічним організмом. У Л. Биковського в ролі такого організму, з одного боку, є книга, а з іншого – соціокультурне середовище, де й відбувається “життя книги”³⁰.

Науковець розглядав книгознавство у зв’язку з гуманітарними та технічними науками, що давало можливість запозичувати у них певні методи, елементи понятійного апарату (мови), адаптуючи їх для вирішення власних завдань. У той же час у книгознавстві інтегруються профільні науки: ксилографія, поліграфія, папірництво, інтролігаторство, журналістика, бібліотекознавство, бібліографія, читачезнавство, архівознавство, бібліологічне музеєзнавство, бібліополістика, книжкова графіка, а також психологія.

Спроба схематичної таблиці науки про книгу, яку здійснив Л. Биковський, свідчила про використання автором нових концептуальних підходів до визначення структури

²⁷ Беловицкая А. Общее книговедение. – Москва, 1987. – С. 45.

²⁸ Гречихин А. Библиотипология как научное направление... – С. 92.

²⁹ Цит за: Леликова Н. Становление и развитие книговедческой... – С. 259.

³⁰ Там же.

книгознавства, що включило комплекс наук про книгу та книжкову справу і суміжних наукових дисциплін. Автор зробив спробу розкрити зміст книгознавства та його взаємозв'язки з іншими науками. Особливе значення має багаторівневий характер книгознавчої системи Л. Биковського. У ній можна виокремити три рівні систематизації: перший, найзагальніший або типовий – бібліологія/книгознавство як узагальнююча наука, другий або родовий – бібліологія/книгознавство в диференціації на типологію, історію, теорію та практику, третій або видовий рівень – виділення функціональних частин книгознавства (архівознавства, бібліотекознавства, книжкового обміну, бібліологічного музейництва). Тобто, у розробку комплексного критерію для систематизації в книгознавстві запроваджується нова ознака – метод наукового пізнання.

Подальшому розвитку книгознавчої думки сприяла праця Л. Биковського “Замітки про книгознавство та книговживання”, задумана як навчальний посібник для починаючих українських книгознавців, оскільки в її основу було покладено попередні праці автора. У той же час в ній доповнено відомості про “ловатський напрям” розвитку українського книгознавства, що тривав близько року (1921), проте тоді вчений започаткував новий філософсько-психологічний підхід до вивчення книги як явища. Він розширив поняття раціонального книгочитання, вважаючи його підрозділом книгознавства, самостійною наймолодшою книгознавчою дисципліною, предметами вивчення якої є читач, мета, об'єкт та методи читання. Він визначив завдання раціонального книгочитання як наукової дисципліни, що полягали у виявленні фаз читання, розробці основних правил читання книги з метою найкращого засвоєння її змісту, формулювання принципів гігієни читання, визначення різниці між читанням художньої та наукової літератури. Розробка проблеми раціонального читання, визначення його предмета, змісту і завдання, виявлення принципів та методів читання різних видів видань дозволила Л. Биковському заснувати українське читачезнавство як новий напрям вітчизняної бібліології, що вивчає особливості читача і читання, їх взаємовпливи та взаємозв'язки.

Продовжуючи розробку проблем книгоопису, він поділив каталогізацію на два підвідділи: каталографію, як учення про методи бібліографічного опису книг, його методи, види, розміщення елементів, правила та каталогтехніку, як учення про техніку організації каталогів та каталогів-показчиків, зафіксованих на відповідному носіїві. Знайшли свій подальший розвиток і проблеми бібліографічної класифікації, вивчення якої включає історію та історіографію систем бібліотечно-бібліографічних класифікацій, їх зміст та структуру. Особливого значення Л. Биковський надавав дослідженню структури та змісту Міжнародної десяткової бібліографічної класифікації, найпоширенішої у світі в той час. Йому вдалося систематизувати бібліографічні праці, поділивши їх на списки літератури, бібліографічні показники та друковані каталоги³¹. Л. Биковський не лише сформулював основні складові знання про опис книг, але й сприяв їх типологізації, а також виділив спеціальну бібліографію як допоміжну для окремих наукових галузей³².

Не оминуло уваги вченого й таке явище як бібліографічне консультування, яке було новим напрямом інформаційно-бібліографічного обслуговування читачів та відбувалося шляхом консультування і надання багатоаспектної довідково-бібліографічної інформації. Цьому суттєво сприяло виокремлення спеціальних інформаційних відділів

³¹ Биковський Л. Замітки про книгознавство та книговживання. – Дебрати, 1923. – С. 27–69.

³² Там само.

та інформаційних бюро, де здійснювалось інформаційно-бібліографічне обслуговування. Це дало підстави вченому висловити думку, що, оскільки “бібліографічна консультація допомагає нарівні з бібліографічними працями орієнтуватись в книжковому лабіринті”³³, то й пошук книжок та необхідної інформації мають здійснювати спеціально підготовані фахівці.

Розглядаючи наукове й практичне значення бібліографії, Л. Биковський зробив висновок, що вона є важливим інструментом в організації розумової праці, а бібліографічні покажчики та консультації суттєво полегшують орієнтацію читачів у книжковому світі. Постійне збільшення кількості книжок та удосконалення методів книгоописання підвищує значення бібліографії для розвитку культури. Отже, бібліографія в книгознавчій концепції Л. Биковського становила і важливий структурний підрозділ книговикористання, і відносно самостійну складову науки про книгу та книжкову справу, що було характерно для книгознавства початку ХХ ст. Це засвідчує також “Графічна схема книгознавства та книгоживання”, яку дослідник розробив як додаток до книги “Замітки про книгознавство та книгоживання”³⁴, що, окрім її наукової вартості, є важливим джерелом для вивчення історії науки про книгу.

Вона також має багаторівневий характер. На першому рівні Л. Биковський замінив присутній у попередній схемі термін “бібліологія” на “книгознавство” як узагальнюючу, комплексну науку про книгу і книжкову справу. Другий рівень книгознавства залишено без змін, лише відбулося термінологічне уточнення, коли книготворення замінено на книгопродуцію, на третьому рівні структуровано функціональні частини книгопоширення (мнемотехніка, індексація, бібліографія, книгочитання), розширені введенням індексації, системи умовних ознак в різних класифікаціях. Помітним є й четвертий рівень – це поділ функціональних частин книговикористання, зокрема бібліографії, на окремі галузі (вступ до бібліографії, каталогізація, бібліотечні системи, бібліотечні консультації). Вони ж поділяються на певні групи за національними ознаками (українські, всесвітні), а також за методами обробки творів друку у відповідності з їх змістом, формою видання, читацьким та цільовим призначенням (Децимальна система М. Дьюї, Міжнародна децимальна система тощо). Схема свідчить про соціологічний підхід Л. Биковського, який підкреслює специфіку об’єкта книгознавства – книги.

Наукові розробки Л. Биковського отримали суперечливі оцінки серед книгознавців, зокрема, Ю. Меженко вважав, що праця “Замітки про книгознавство та книгоживання” могла би претендувати на роль енциклопедії книгознавства³⁵, але одночасно рецензент висловив важливі зауваження щодо періодизації книгознавства вченого. Насправді заслуга Л. Биковського полягала у тому, що він вперше поставив питання про необхідність наукової періодизації як світового, так і українського книгознавства, а його підходи використовували і досі використовують польські й російські книгознавці. Ю. Меженко також не вважав суттєвими існуючі відмінності між книгознавчими концепціями Л. Биковського та М. Лісовського, а тому й не визнавав появу нового, оригінального, самостійного напрямку в книгознавстві, розробленого вченим³⁶.

³³ Биковський Л. Замітки про книгознавство... – С. 68.

³⁴ Там само. – С. 78–79.

³⁵ Бібліологічні вісті. – 1923. – Ч. 4. – Ствп. 71–74.

³⁶ Там само.

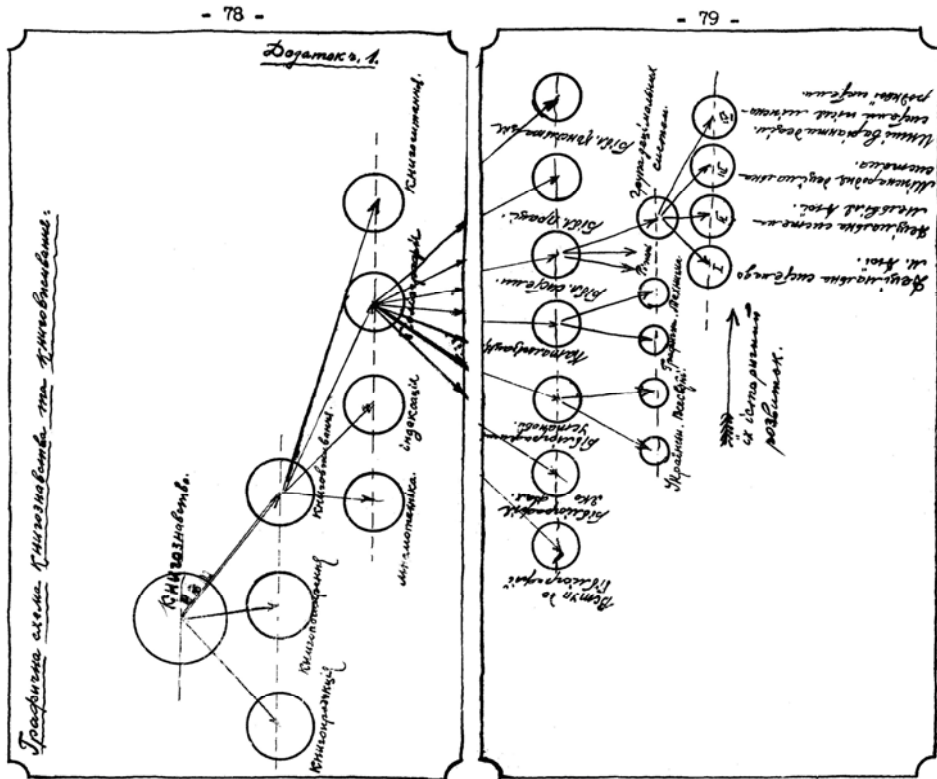

Схема 2. “Графічна схема книгознавства та книгоживання” Л. Биковського.

Упереджений аналіз Ю. Меженка наукового доробку Л. Биковського, який на той час був політичним емігрантом, в галузі книгознавства пояснюється політизацією гуманітарної науки в Україні. Він оцінював роботи дослідника, на нашу думку, передовсім із політичних, а не наукових позицій, оскільки суттєва відмінність між книгознавчими концепціями російського дослідника М. Лісовського та українського науковця Л. Биковського була більш ніж очевидною. Це виявилось у впровадженні науковцем терміну “книгоживання” та детальній розробці виокремленого ним розділу “книгоживання” в структурі книгознавства. Книгознавчі дослідження Л. Биковського свідчать про оригінальність його наукової концепції, відмінної від концепції М. Лісовського, що дає підстави уточнити думку сучасної російської дослідниці Н. Лелікової, що “основні тенденції розвитку книгознавства в 1920-ті рр. були загальними для всієї професійної спільноти того періоду та ідеї, висловлені в працях одних дослідників, розвивалися, доповнювалися, конкретизувалися в працях інших, незалежно від того, в яких країнах проживали ці діячі й представниками яких народів вони були”³⁷. Тут варто зауважити, що “представники народів”, книгознавці, дійсно проживали в різних країнах світу, і це не лише впливало, але й визначало розвиток

³⁷ Леликова Н. Становление и развитие книговедческой... – С. 262.

книгознавчої думки цього періоду, зокрема, праці радянських книгознавців носили здебільшого заідеологізований та конфронтаційний характер, що суттєво знижувало їх наукову вартість.

Науковий доробок Л. Биковського подебрадського періоду став значним підґрунтям для його подальших розробок теоретичних проблем книгознавства, таких як бібліологічна педагогіка та бібліологічна соціологія.

Книгознавча концепція подебрадського періоду свідчить про його плідну наукову діяльність у галузі українського книгознавства, де йому не лише вдалося зробити ґрунтовні узагальнення попередніх книгознавчих досліджень, але й здійснити подальшу розробку якісно нового підходу щодо розуміння сутності книгознавства як науки. У 1922–1923 рр. Л. Биковський показав книгознавство як комплексну науку про книгу та книжкову справу, а для аналізу структури, функцій і теоретичних розробок цієї науки запровадив системний підхід. Його можна вважати фундатором системного підходу у вітчизняній науці про книгу. Прагнення Л. Биковського побудувати цілісну науку про книгу і книжкову справу співпадало з подібними намірами основоположників російської та західноєвропейської теорії книгознавства, впливи яких простежуються у наукових пошуках вченого. У той же час вчений розробив авторську типологічну модель книгознавства; його книгознавча концепція була самостійно розробленою, оригінальною за своєю структурою і мала суттєві відмінності від своїх попередників.

Незважаючи на те, що Л. Биковський є одним із засновників українського книгознавства, його праці сьогодні – це бібліографічна рідкість в Україні. Вони майже недоступні сучасним дослідникам, тому важливо їх перевидати, адже вони сприятимуть розвитку бібліотечного джерелознавства, теорії і практики сучасної вітчизняної науки про книгу.

LEVKO BYKOVSKYI'S BIBLIOLOGICAL CONCEPT OF THE PODEBRADY PERIOD (1922–1923)

Tayissiya KIVSHAR

*The Institute of Biographic Research, the Vernadskyi National Library of Ukraine,
3, 40-richchia Zhovtnia Av., Kyiv, 03039, Ukraine, tel. (044) 2881384*

The article focuses on the bibliological concept of Levko Bykovs'kyi, one of the founders of Ukrainian bibliography, which he presented in Poděbrady (the Czech Republic). The author has researched the semantics of such notions as *book production*, *book distribution*, *book usage*; she has defined their structure and content and has researched the importance of theoretical and historical aspects of bibliography set forth by L. Bykovs'kyi within the context of bibliography development. The graphical schemes of bibliography elaborated by L. Bykovs'ky have also been researched.

Key words: Levko Bykovs'kyi, bibliography, book distribution, book usage, book, reader.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2008

Прийнята до друку 17.04.2008